LA MEMÒRIA INÈDITA DEL CARMEL DESCALÇ FEMENÍ A LA CORONA D'ARAGÓ: BIOGRAFIES I CRÒNIQUES HISTÒRIQUES

THE UNPUBLISHED MEMORY OF THE FEMALE DISCALCED CARMEL IN THE CROWN OF ARAGON: HISTORICAL BIOGRAPHIES AND CHRONICLES

Mercè Gras Casanovas
Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears
mmercegras@gmail.com

Resum: La publicació dels teresians *Libro de la vida* i *Las fundaciones* proporcionà per a l'esdevenidor un model d'escriptura biogràfica i autobiogràfica, així com de narrativa històrica dels processos fundacionals i l'avenir de les futures comunitats de religioses, pauta que fou completada per la normativa subsegüent a la creació del Carmel descalç. Les necrologies de les religioses servien com a carta d'edificació per a divulgar els bons exemples, per a potenciar el currículum personal de cara a eventuals futures elevacions als altars, i mantenir, a través d'aquestes circulars, una cohesió corporativa de les religioses del mateix Orde. L'objectiu d'aquest treball és abordar el corpus de les biografies o necrologies de les religioses, escrites per les pròpies companyes d'hàbit, i que constitueixen un valuós patrimoni biogràfic, al qual fins ara s'ha prestat escassa atenció. Alguns d'aquests materials biogràfics i cronístics foren, de vegades, publicats per historiadors masculins, tot i que la seva autoria o font primordial fos una biografia extensa ja redactada o continguda en el llibre d'elogis de difuntes, obra de les religioses de la comunitat.

Paraules clau: Carmel descalç, monges, cultura femenina, biografia, cròniques, historiografia.

Abstract: The publication of the Teresian *Book of Life* and *Foundations* provided for the future a model of biographical and autobiographical writing, as well as a historical narrative of the foundational processes and the future of future religious communities, a pattern that was completed by the subsequent regulations for the creation of the Discalced Carmel. The necrologies of the nuns served as a building letter to disseminate the good examples, to enhance the personal curriculum for possible future elevations to the altars, and to maintain, through these circulars, a corporate cohesion of the religious of the same Order. The aim of this work is to address the corpus of the biographies or necrologies of the religious, written by the own habitants, and which constitute a

Caplletra 67 (Tardor, 2019), p. 145-169. ISSN 0214-8188, ISSN versió electrònica 2386-7159
Rebut: 07/01/2019. Acceptat: 24/03/2019. DOI: 10.7203/Caplletra.67.15375

valuable biographical patrimony, which until now has been given little attention. Some of these biographical and chronological materials were, on occasions, published by male historians, although their authorship or primary source was an extensive biography already written or contained in the book of praise of deceaseds, a work written by nuns of the same community .

Key words: Discalced Carmel, nuns, female culture, biography, chronicles, historiography.

Després de Teresa de Jesús, l'estudi de l'escriptura en el Carmel descalç femení s'ha focalitzat tradicionalment en la temàtica espiritual i en la producció escrita de les deixebles directes de Teresa de Jesús (Poutrin 1995; Arenal & Schlau 2010 [1989]). La lectura de les autobiografies i les hagiografies femenines va tenir una gran importància en l'educació devota de les noies i les joves (Zarri 1996). Aquestes vides exemplars constituïren un model de santedat a seguir, les quals arribaven a contenir, fins i tot, alguns estereotips més exacerbats, propis de la religiositat barroca més abrandada. Imitant i mirant de seguir el camí d'aquestes santes i venerables dones, les aspirants a l'excel·lència espiritual podien arribar a ser, al seu torn, una inspiració per a les seves comunitats, i escriure elles mateixes les seves experiències (Poutrin 2003).

A partir de Teresa de Jesús, doncs, s'assisteix a una eclosió de relats femenins. Considerem que això és atribuïble, en primer lloc, als nombrosos testimonis femenins redactats per les seves monges en ocasió de la recollida dels materials per al procés de beatificació; un conjunt documental que hipertrofia la nòmina de dones amb escrits publicats (Serrano Sanz 1903-1905), degut al fet de trobar-se a la Biblioteca Nacional de España, procedents del convent de San Hermenegildo de Madrid, seu de l'Archivo de la Congregación española del Carmelo descalzo.

El *Libro de la Vida*, redactat per Teresa de Jesús i publicat pocs anys després de la seva mort, va deixar establert un model autobiogràfic femení que després fou molt imitat, tant per part de les religioses que intentaren transmetre les pròpies experiències vitals i espirituals, com per aquelles monges que van escriure la biografia de les correligionàries difuntes, i que tractaven de fer encaixar la vida d'aquestes en el motlle teresià. La ploma no va deixar ja de fregar el paper als monestirs femenins de l'orde, a imitació de les representacions teresianes que la iconografia de la fundadora va difondre arreu: a la cel·la, amb els seus llibres al costat i amb la ploma a la mà (Gras 2018). Les nombrosíssimes fundacions del Carmel descalç anaren acompanyades de les respectives cròniques monàstiques, que seguiren l'estela iniciada per Teresa de Jesús en *Las fundaciones* (Marcos Sánchez 2018).

El fulgurant ascens als altars de santa Teresa de Jesús (beatificada el 1614 i canonitzada el 1622) generà una esperança de beatificacions ràpides en el Carmel descalç, que fou alimentada pels partidaris de les contemplatives espanyoles (Alabrús 2015). Aquestes altes expectatives foren generalment decebudes, però van sostenir una vasta producció hagiogràfica en els segles xvii i xviii; i, per bé que moltes d'aquestes monges foren autores de textos espirituals, les biografies de les religioses místiques destinades al públic pietós van gaudir de molta més difusió que no pas la circulació dels seus escrits. Paradoxalment, l'autoria d'aquestes obres biogràfiques publicades és predominantment masculina, i caldria estudiar al detall l'abast de la intervenció o manipulació dels biògrafs i editors masculins en les biografies i autobiografies de religioses (Peña 1999) o en els versos que aquestes redactaren (Zaragoza 2016a).

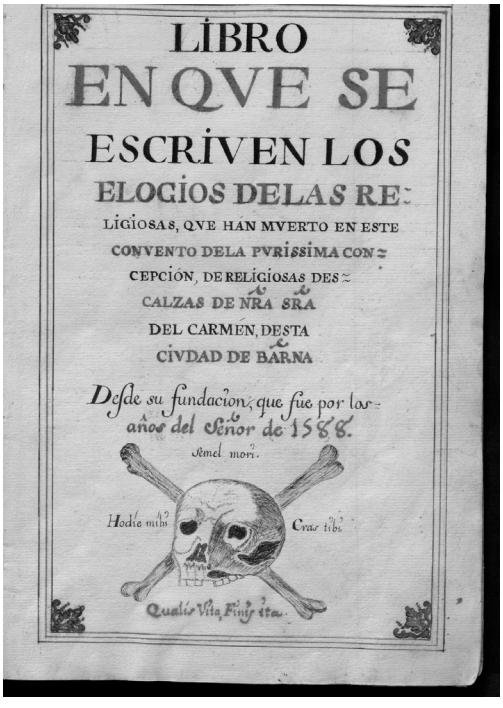
1. LES NECROLOGIES CONVENTUALS

Tradicionalment, les comunitats conventuals han tractat de conservar la memòria dels seus membres. En el cas dels carmelites descalços per al recordatori dels difunts era preceptiu realitzar pregàries per tots els germans morts de l'orde: els convents tenien l'obligació de portar un llibre-registre on s'anotaven els decessos de frares i monges de tota la congregació a mesura que s'anaven produint, amb el nom, el convent d'origen i la data de l'òbit, i havien d'aplicar sufragis en la data de l'aniversari de la mort.

A nivell intern, aquest registre d'òbits es va completar amb la redacció de les notes necrològiques dels difunts, sempre amb un to panegíric i amb una deriva certament hagiogràfica. Aquestes biografies es conservaven al convent on havia mort el religiós o religiosa. Un examen d'aquestes necrologies de frares i monges revela certes diferències: mentre que els frares podien ser remoguts de la seva conventualitat cada tres anys, en el Capítol provincial, les monges entraven al convent i usualment hi acabaven morint i, per aquesta causa, el nivell de proximitat entre els biògrafs i els biografiats era molt diferent. Una altra qüestió és que, mentre que les biografies masculines poden semblar un relat curricular, les femenines incideixen en aspectes molt més íntims de la personalitat, i insisteixen en la vida familiar de la religiosa, prèvia al convent, i en les virtuts i devocions més femenines.

Per mitjà d'aquest treball volem remarcar que els llibres d'elogis de religioses constitueixen el conjunt més rellevant i de major continuïtat cronològica de biografies femenines escrites per dones que pot trobar-se, ja que per a algunes comunitats es conserven des dels primers temps de la fundació fins a l'actualitat (Ahumada 2011). Així ho inferim de la recerca duta a terme als convents de carmelites descalces de

l'antiga província de Sant Josep de la Corona d'Aragó, que ens ha permès realitzar una primera avaluació dels fons biogràfics i històrics existents actualment. A Catalunya, es conserven els libres d'elogis i les cròniques dels convents de Barcelona (Immaculada Concepció, 1588), Vic (Jesús, Maria i Josep, 1638), Lleida (Sant Anastasi, 1686) i Tarragona (Sant Josep i Santa Anna, 1712); només parcialment en el cas de Mataró (Immaculada Concepció, 1648), mentre que s'ha perdut tota la documentació del convent de Reus (Immaculada Concepció, 1660). També hem pogut consultar els llibres de difuntes dels dos convents de la ciutat de València (Sant Josep, 1588; i Corpus Christi, 1681), i manca per examinar el de Caudete (San José, 1648). A Mallorca únicament existeix una comunitat de descalces, a Palma, amb l'arxiu íntegre (Santa Teresa, 1617). A l'Aragó, es conserven els llibres d'elogis i les cròniques dels dos monestirs de Saragossa (San José, 1588; i Santa Teresa, 1600) i del convent de Calataiud (San Alberto, 1603); resta pendent la verificació del fons del convent d'Osca (Santa Teresa, 1642), així com el dels dos extints de Tarassona (Santa Ana, 1600; i San Joaquín, 1632), el de Maluenda (San José, 1649), i el de Terol (San José y Santa Teresa, 1660). Aquesta magna col·lecció de biografies sobrepassaria de llarg el miler, i constitueix un corpus d'estudi únic.

LIBRO
EN QVE SE
ESCRIVEN LOS
ELOGIOS DELAS RE-
LIGIOSAS, QVE HAN MVERTO EN ESTE
CONVENTO DELA PVRISSIMA CON-
CEPCIÓN, DE RELIGIOSAS DES-
CALZAS DE NRA SRA
DEL CARMEN, DESTA
CIVDAD DE BARNA
Desde su fundacion; que fue por los
años del Señor de 1588.
Semel mori.
Hodie mihi
Cras tibi
Qualis Vita Finis ita.

Els llibres d'elogis de difuntes i les biografies singulars de religioses destacades de la comunitat foren redactats per les germanes d'hàbit, amb qui havien compartit anys de convivència, de vegades tota una vida en comú. Els temes usuals que recollien aquestes necrologies eren els indicadors de religiositat i devoció de la finada abans que es concretés la seva vocació; la predilecció per mantenir l'estat virginal; mostres del seu sotmetiment als vots professats de castedat, pobresa i obediència; exemples d'humilitat, retir de seglars, silenci; les penitències i mortificacions, ordinàries i extraordinàries, que practicaven; l'enfilall de les devocions particulars; els talents específics de la religiosa; i, finalment, les circumstàncies detallades de la malaltia i mort.

L'interès i contingut d'aquestes històries de vida no s'exhaureix en la relació de les virtuts i experiències religioses de les protagonistes dins la clausura, sinó que contenen també tot el recorregut previ: els orígens familiars i l'entorn social, la formació cultural rebuda, amb detall dels seus coneixements musicals, competència poètica… A més, contenen informació rellevant de l'epopeia vital de les dones abans d'ingressar al convent: les pressions familiars per forçar un matrimoni de conveniència i proporcionar un hereu, o bé per fer-la restar pràcticament al servei de la família cuidant els pares. No totes les religioses ingressaven donzelles al convent: algunes havien sofert algun assalt sexual, i les que s'havien casat, a vegades havien patit problemes conjugals, que podien anar des de marits distants i dissoluts, a maltractaments, i fins i tot, a divorcis previs; les vídues eren escasses, perquè es considerava que per edat podien constituir una càrrega per a una comunitat reduïda (recordem que usualment les comunitats de descalces estaven formades per una vintena de monges de cor), i solien ser dones amb un patrimoni que podia contribuir al sosteniment econòmic del convent.

Evidentment, no totes les biografies presenten la mateixa riquesa de detalls, segons l'epopeia personal variada de les protagonistes, ni tampoc és homogeni l'estil amb el qual estan redactades les relacions, ja que depenia de la formació cultural i del major o menor talent literari de l'anònima redactora, que acostumava a ser la priora o la seva secretària de confiança. En el Capítol general del Carmel descalç de 1637 es dictaren diverses normes relatives a la manera d'escriure les vides de religiosos i religioses, diligències encaminades a la beatificació i canonització dels descalços (Silverio de Santa Teresa 1940: 657). S'hi insistia a no enfarfegar les biografies amb elements excessivament superlatius o prodigiosos, que podien acabar essent finalment contraproduents per a obtenir la declaració de venerabilitat o beatitud.

Periòdicament, cada trienni, el provincial de l'orde examinava i revisava els principals llibres de l'arxiu conventual, i conferia a la priora de la comunitat la facultat

de redactar les biografies de les religioses, com consta en la nota del 26 de desembre de 1688, de Nicolás de San Elías, primer provincial de la nova província d'Aragó-València:

> y reconociendo este libro en que se escriben los casos raros y milagrosos y las vidas y virtudes de las religiosas que en este convento han muerto, en cumplimiento de lo que disponen nuestras actas, nombro y doy facultad que en ellas se expresa, a la madre Ana María de Jesús, supriora de dicho convento, para que tenga a su cargo este libro y escriva en él lo que en delante por sus años fuere sucediendo digno de historia, y las vidas y virtudes de las religiosas que murieren, con la claridad, verdad y expresión que pide materia tan importante y ordenan nuestras actas.[1]

En alguna ocasió hem trobat la censura d'una part del text, com és el cas de la biografia de Fausta de Jesús María, Xulbe (1645-1712), una dona culta que abans de professar assistia freqüentment al teatre, llegia tota mena de llibres i escrivia poesia en llatí i en castellà. Fausta va professar al convent de Sant Josep de Saragossa el 1669, als 23 anys. Participà i fou premiada en un certamen poètic, celebrat en ocasió de la beatificació de Sant Joan de la Creu, el 1675. Aquesta activitat fou ratllada en el text, sembla que per amagar un comportament que sobresortia excessivament, que no s'adeia amb la humilitat religiosa. El text que es va voler suprimir és aquest:[2]

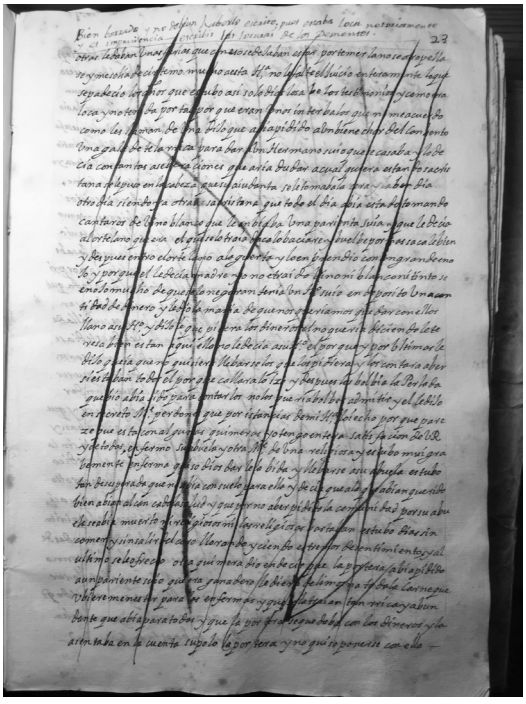
> Y en ese tiempo se celebraron las fiestas de beatificación de nuestro padre San Juan de la Cruz […] hizo algunas letras que se cantaron y el primer día corrió el gasto por el sereníssimo señor don Juan de Austria, y abiendo echo muchas diferentes y buenos poetes al yntento se eligieron para ese día unas de la madre Fausta, que no fue pequeña aprobación.

Únicament hem localitzat, per ara (en el mateix llibre que l'anterior), una biografia ratllada, referida a una dement.[3] Una anotació al marge superior del text ratllat adverteix que: «Bien borrado, y no debían haberlo escrito, pues estaba loca notoriamente, y es imprudencia escribir la locura de los dementes». La malaltia mental o altres comportaments considerats inapropiats eren exclosos dels llibres d'elogis, ja que no eren un exemple a seguir.

1. Arxiu del Convent de Carmelites Descalces de Serra (València) (ACDS), Fons de l'antic convent de Sant Josep (València), *Libro verde de memorias* (I), f. 19r.

2. Arxiu del Convent de Carmelites Descalces de San José de Saragossa (ACDZ), *Libro de la fundaçión de este conbento de nuestro padre San Joseph de Çaragoza, y vidas ejemplares de muchas venerables hijas suias*, p. 33.

3. *Ibidem*, p. 23-25.

A vegades una activitat en què la religiosa hagués destacat abans de la professió acabava essent silenciada. És el cas de la religiosa mallorquina Francesca del Santíssim Sagrament, Mulet Florit (c. 1664-1735), qui abans d'ingressar al Carmel descalç de Palma va dur una vida de beata: coneguda com a sor Mulet, havia ajudat a reconduir dones de vida dissipada i intentà crear una comunitat d'ermitanes; a més, deixà escrites les seves experiències espirituals per ordre del seu confessor caputxí. Però res d'això no figura en la seva necrologia, com si la seva vida anterior no hi comptés per a res, i el seu protagonisme es diluís en la comunitat, on va passar a ser simplement una monja més.[4]

Pel que fa a la difusió dels òbits i les necrologies, es realitzava en forma de carta d'edificació, una circular adreçada a la resta de convents de la província, signada pel prior o priora de la comunitat. La biografia, redactada d'una manera més extensa i detallada, era inclosa en el llibre de necrologies de la comunitat. Posteriorment, en

4. Arxiu del Convent de Carmelites Descalces de Palma (ACDP), *Vida de la V. Sor Francisca del Santísimo Sacramento, en el siglo Mulet, monja teresa, sacada de la que escribió ella misma, por orden del P. Fr. Nicolás de Mallorca, alias Rubert, capuchino, su director* (reproducció de 4 fulls procedents d'un manuscrit d'origen desconegut).

el segle xix, podem trobar algunes d'aquestes circulars impreses (Juana María de Guadalupe 1830).

La projecció exterior d'aquestes biografies es realitzava a través de les històries oficials impreses per l'orde. Periòdicament, l'historiador oficial reclamava als convents trasllats o còpies dels llibres majors amb les cròniques de la seva història i les vides dels seus religiosos, de les quals s'extractava algun fragment en la història general. A partir del segle xvii, aquestes biografies s'inclogueren també en les històries provincials de l'orde, que acabaren restant manuscrites (com les de Joan de Sant Josep i de Segimon de l'Esperit Sant, en el cas del Carmel descalç català).[5]

Cal dir que la ingent quantitat de biografies conventuals femenines individuals conservades no va estar mai en proporció directa amb el nombre de referències que l'orde els dedica en les cròniques generals. La magnitud de la tasca de recollida de materials i la redacció de les històries generals, així com la fèrria censura de les autoritats de l'orde, van motivar que, molt aviat, es produís una gran distància entre la cronologia dels fets succeïts i la seva publicació, cosa que explica que altres tipus de difusió de les històries de vida fossin molt més àgils i preferits per les religioses.

La figura de cronista neix en el segle xvi i la seva tasca es relaciona amb l'afany de preservar la memòria d'un orde religiós, d'un convent concret. Aquestes vides, dignes de veneració, es llegien en els refectoris amb el propòsit de crear i divulgar models a seguir, però no eren destinades en un principi a ser llegides públicament (Ramos Medina 2012: 414). Encomanar a homes, laics o preferentment eclesiàstics, del mateix o bé d'altres ordes religiosos, la publicació de les vides de les monges més destacades, es convertí en una pràctica molt habitual, tot i que la substància principal d'aquestes obres procedia dels manuscrits de les religioses. Nombrosos exemples corroboren aquesta afirmació.

Així, les carmelites descalces de Barcelona, després dels entrebancs que va tenir la biografia de la seva fundadora per part de Leonor de la Misericordia (de qui parlarem una mica més avall), decidiren encarregar la biografia d'Estefania de la Concepció, Rocabertí (1528-1609), la primera descalça catalana, a un jesuïta d'anomenada: Pere Gil, un dels darrers confessors de la religiosa.[6] La biografia de Maria Alberta de Sant

5. Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB), Ms. 992, Segimon de l'Esperit Sant, *Monumentos acerca de los sucesos pertenecientes a la provincia de los Carmelitas Descalzos de Cataluña titulada de San Joseph. Recogidos por el P. Fr. Sigismundo del Espíritu Santo, hijo de la misma Provincia*, i BUB, Ms. 991, Joan de Sant Josep, *Anales de los carmelitas descalzos de la provincia de San Josef en el principado de Cataluña*.

6. Arxiu del Monestir de Carmelites Descalces de Barcelona (AMCDB), Ms. Pere Gil i Estalella, S. I. Ms. *Breve relación de la vida ejemplar y santa muerte de doña Estefanía de Rocabertí, dicha madre Estefanía de la Concepción, monja descalça de nuestra Señora del Carmen de Barcelona*, 1609.

Domènec, Arajol Espernai (1657-1739), eminent religiosa del convent del Carmel descalç de Vic, va ser publicada per un religiós dominic, fra Manuel Caralps, basant-se en els escrits autobiogràfics de la monja i la relació que hi va tenir com a director espiritual (Caralps 1747). A Mallorca, el carmelita calçat Pere Tomàs Maltès (1654-1732) va escriure, el 1645, la història del convent de Santa Teresa de Jesús, basant-se en la relació escrita per Maria de Jesús, Desclapés i Caulelles (1602-1668), que en fou priora durant set triennis (Bover 1868: 242; Beltran Larroya 1990: 135-140).

Més enllà de l'òrbita del Carmel descalç, aquesta intermediació masculina és present en tots els ordes religiosos: la crònica de la fundació i les biografies d'algunes religioses notables del convent de clarisses de les Elisabets de Barcelona foren publicades per un frare trinitari (Boer 1735). A més a més, sovint les biografies redactades per les religioses no eren prou valorades per part de l'historiador general de l'orde, com va passar amb la redacció de les biografies que Serafina Codina, priora del convent dels Àngels i Peu de la Creu de Barcelona, encomanà a Hipòlita de Jesús Rocabertí (Alabrús & García Cárcel 2015). Sembla que Diago no va considerar les semblances biogràfiques de les religioses redactades per la polígrafa dominica per a la seva Història de la província. Uns anys més tard, un nebot d'Hipòlita, Joan Tomàs de Rocabertí, general de l'orde de predicadors, recuperaria aquests materials d'Hipòlita, i encarregaria a un eclesiàstic al seu servei la publicació de les vint-i-tres vides de monges redactades per la seva tia (Busquets Matoses 1684), en el context del programa d'edició del magne conjunt de tota la seva obra.

Un cas paradigmàtic en el mateix Carmel descalç és el dels dos primers volums de les cròniques de la fundació del primer convent de descalces a la ciutat de Mèxic, escrites per Inés de la Cruz i Mariana de la Encarnación, i publicades modernament. Les religioses van escriure la seva història amb plena consciència de la importància i la dimensió de la seva empresa: aconseguir un espai perquè diverses dones visquessin juntes, finançar la casa, seleccionar les primeres monges…, un projecte col·lectiu aconseguit des de la clausura. Els textos de les dues monges serviren de base per a l'obra del cronista masculí, el qual, en canvi, focalitzà la seva atenció i el seu discurs a presentar el convent com el baluard de la virginitat (Sigüenza y Góngora 1684; Peña 1999).

Per al que comentem aquí, resulta especialment interessant l'anàlisi del projecte de la publicació de la biografia de Catalina de Cristo (1544-1594), fundadora de les descalces de Barcelona, i familiar de la mateixa santa Teresa. Els materials biogràfics relatius a la vida de Catalina de Cristo havien estat redactats en forma de llibre, entre 1594-1595, per la seva secretària i amanuense Leonor de la Misericordia, Ayanz y de Beaumont (1552-1620) (Leonor de la Misericordia 1995: xl-xlvi), que els va revisar i corregir diverses vegades, com es desprèn dels paràgrafs ratllats i reescrits de l'original.

Leonor va seguir fent recerca sobre els primers anys de Catalina demanant informacions a la priora del convent de Palència; dades que va incorporar, cap a 1601, en una nova versió més completa del manuscrit. Entre 1594 i 1614 es copiaren diverses redaccions de la biografia de Catalina, totes obra de Leonor de la Misericordia, amb l'auxili d'Ana de San Jerónimo, Aguirre Juarbe (1559-1616). I, de fet, actualment es conserven fins a set manuscrits de l'obra, entre Barcelona, Pamplona, Madrid i Roma. La nostra monja historiadora va encarregar, fins i tot, un gravat per a l'edició de la biografia que pretenia dur a terme.[7]

Tot sembla indicar que, malgrat que la monja va trametre diversos exemplars manuscrits a la Cúria generalícia a Madrid, no van ser prou valorats; de fet, l'obra va ser bloquejada per part de l'historiador de l'orde, José de Jesús María, Quiroga (1562-1626), que fou autor d'una *Historia general de la Reforma del Carmen*, en tres volums manuscrits, desapareguts durant l'exclaustració del segle xix. La versió de la història dels primers anys de l'orde que conté la biografia de Sant Joan de la Creu publicada per Quiroga a Brussel·les l'any 1628 va rebre el judici desfavorable d'algunes religioses que havien viscut els fets (Moriones 1997: 81-83). Quiroga va anotar en un dels manuscrits de Leonor de la Misericordia (1995: xlvi):

> Esta vida de la madre Catalina de Christo no se puso en el primer tomo de la historia de la Orden porque no me la quisieron verificar con más jurídica información en los conventos donde vivió, aunque lo pedí muchas vezes a los Provinciales y Definidores de la Provincia de Castilla la Vieja, a quien toca; y con tan poca verificación no se pueden escrivir cosas tan sobrenaturales, como aquí ay, sin haçer un historiador falta a su oficio. Fray Joseph de Jesús María.

A pesar de tot, la religiosa va realitzar nombroses instàncies per tirar endavant el projecte editorial amb el concurs de l'orde, i consta que tenia el suport, des de Roma, del carismàtic fra Domingo de Jesús Maria, Ruzola López (1559-1630), confessor de les descalces de Barcelona entre 1593-1594, i especialment de la fundadora, Catalina de Cristo. Ruzola, present durant l'exhumació del cos jacent de Catalina, va recomanar la redacció de la seva biografia a la priora de la comunitat, Ana de los Ángeles, Gante Beaumont (1563-1615), la qual n'enllestí la primera redacció el 19 d'abril de 1594, dedicada al religiós (Álvarez 2005: 84). La correspondència entre Leonor i Ruzola va

7. El gravat amb l'efígie de Catalina va ser obert a Roma el 1603 i fou patrocinat pel capellà sorià Francisco de Soto, el mecenes que aquell mateix any va sufragar el gravat de Teresa de Jesús que acompanyà els processos postulatoris de la fundadora. L'any 1597 aquest eclesiàstic havia fundat a Roma el primer convent de carmelites descalces de la capital. El gravat de Catalina seguia el model teresià, i estava destinat a la mateixa finalitat última, fer-la ascendir als altars. Cal recordar aquí que Catalina va ser la fundadora del convent de les descalces de Sòria, el 1581, i al voltant de la seua figura s'encetà un procés (inconclús) per a beatificar-la.

continuar quan el frare era a Roma, i l'any 1605 Ruzola va escriure a la monja descrivint-li les seves primeres impressions sobre Roma. L'any 1613 Leonor va enviar un manuscrit de la dita biografia a fra Domingo de Jesús María (Giordano 1991: 115-116). El 1615, Leonor posà per escrit un testimoni espiritual sobre alguns fets de la vida de Ruzola que no podien veure la llum fins que aquest hagués traspassat. Tot indica que la seva relació espiritual i intel·lectual va ser estreta. Consta que l'any 1619, Leonor continuava batallant amb els frares de l'orde, malgrat la displicència i la poca cura amb la qual es tractaren els trasllats de la seva obra, ja que fins i tot foren extraviats per part d'aquells que l'havien d'examinar. El 21 de setembre de 1619, Pedro de los Ángeles, provincial de Castella la Vella, escrivia a Leonor de la Misericordia: [8]

> E dilatado esto asta que nuestro padre rector ubiese visto el libro, ya le vió y le remitió dos días a por el ordinario o recuero que va desta Ciudad a esa y a ese reyno, ale parecido muy bien, y inbía con él algunas pocas advertencias. Yo me holgaría diese nuestro padre general licençia para que la Orden o el señor oydor Pedro de Tapia le inprimiesen, que conbendría fuese con orden suio, porque tiene ya luz de que le quiere inprimir este señor oydor, y me dixo que quería su reverencia primero ver el libro, y, aunque le teníamos allá en capítulo, no se le dexamos porque no se perdiese, como creo que se perdió otro. Trátelo vuestra reverencia con el padre fray Martín de la Madre de Dios, y hágale que escriva a nuestro padre general en orden a que la inpresión se haga de una manera o otra, la historia de la orden no va con tanta priesa como algunos deseaban, y así no sé qué traça dará nuestro padre.

Leonor va morir el 23 de novembre de 1620 sense veure impresa la biografia de Catalina de Cristo.[9] Ara bé, Leonor no va ser únicament autora d'una biografia, sinó que va concebre el projecte editorial d'un llibre il·lustrat, ben conscient com era del poder de les imatges. Així, entre les pàgines de dos dels seus manuscrits, conservats al convent de Pamplona, on va morir, va intercalar gravats al·legòrics en els episodis biogràfics tractats en el text (Fernández Gracia 2004: 75-83).

Finalment, les autoritats de l'orde van decidir que aquests materials, ja prou enllestits, fossin traspassats a un poderós laic, Miguel Bautista de Lanuza (?-1659), que va ser qui finalment els va publicar molt més tardanament. A banda que els religiosos preferissin al capdavall un autor masculí i, si fos possible, de renom, com autor de l'obra, podríem pensar en la possibilitat que totes les dilacions i els retrets a la biografia redactada per Leonor tinguessin a veure amb la concentració dels esforços de l'orde en la causa de beatificació i canonització de Teresa de Jesús. És a dir, és probable que pensessin que contribuir massa decididament en la biografia de Catali-

8. Archivo Silveriano (Burgos) (ACCDB) Plúteo 12/D.

9. Esperem poder completar l'estudi de les figures de Leonor de la Misericordia i d'Ana de San Jerónimo en futures contribucions.

na, una religiosa de menor entitat que Teresa, potser podia aigualir el protagonisme teresià. Altrament, podríem concloure que, tant per part de l'historiador oficial com pels màxims responsables de l'orde, no s'acceptava de bon gran que una monja que no fos la fundadora tingués prou empenta i capacitat com per signar i publicar una narració històrica. Elevar a categoria extraordinària algunes figures femenines, com la Mare de Déu o algunes santes, era sovint un recurs utilitzat per a rebaixar els mèrits del comú de les dones.

L'elecció de Miguel Batista de Lanuza com a biògraf tenia a veure amb les connexions que aquest secretari del Consell d'Aragó va mantenir amb l'orde. Pare de dues religioses carmelites descalces del convent de San José de Saragossa, va publicar nombroses vides de les descalces aragoneses gràcies a l'accés privilegiat a l'arxiu conventual de què gaudia per aquest motiu. Però també mercè a l'amistat que mantenia amb les autoritats del Carmel descalç, especialment amb un dels escriptors descalços més eminents, el també aragonès Jerónimo de San José, Ezquerra de Rozas y Blancas (1587-1654) que, en qualitat d'historiador general, era qui signava l'aprovació d'algunes d'aquestes obres. Amb els escrits de les monges com a font, Lanuza va publicar, el 1659, la biografia de Catalina juntament amb les de tretze religioses del convent de Pamplona (una de les fundacions de Catalina, i on foren, finalment, traslladades les seves restes mortals a càrrec de la mateixa Leonor). Lanuza, prèviament, ja havia publicat, el 1657, la vida de la religiosa del convent de Valladolid, Teresa de Jesús, redactada l'any 1631 per la priora Petronila de San José (+1666). Tot amb tot, malgrat les facilitats que va trobar en els seus projectes hagiogràfics, Lanuza va tenir també alguna ensopegada amb la jerarquia carmelitana, a causa de la publicació de les experiències místiques i visionàries d'alguna de les biografiades (Ostolaza 2011).

Una altra qüestió que cal tenir present en tot aquest corpus és que, a pesar de la menysvaloració que les religioses pogueren arribar a percebre en els seus correligionaris masculins respecte als seus materials històrics, detectem una notable voluntat d'afirmació del valor de la pròpia història de la comunitat femenina. Així, llegim en les primeres línies de l'anònima crònica del convent de Barcelona:

> Las mujeres virtuosas y sabias no son tan raras como pensamos. La verdad y difficultad está en conocerlas bien, y saber distinguirlas de las otras. Pero ay de mí, que con miedo tomo la pluma aviendo de hablar de religiosas, y no de religiosas, como dize el vulgo, de instituto ancho, sí de religiosas carmelitas descalsas, y siendo yo, aunque indigna, una de las de que devo hablar, enmudece mi lengua, el entendimiento no discurre y mi pluma se detiene, temiendo el común adagio que el elogio vilece en parte interesada, si bien conciderando la causa de tomar mi pluma y delinear estos caracteres, siendo la obediencia, pondrá velo a mis ojos, ofuscando mi voluntad, para no conocer el amor proprio y continuar el precepto con toda verdad, y aunque me hallo en tiempo que puedo dudar con el citarista rey si se halla con los hombres, temo no me digan, y con razón, que menos se hallará en muger.

> No obstante esso, siendo compellida a obedecer, teniendo en poco lo que se podrá dezir, espero que el solo nombre de esser religiosa carmelita descalsa será bastante motivo para creher lo que sin más dilación ni preámbulo enpiezo a dezir.
>
> Es tanta la virtud que en mis madres concidero, que después de dar gracias a Dios por lograr la fortuna de llevar el santo hábito y tratar con ellas, y en cada una miro un vivo retrato de nuestra santa madre Theresa de Jesús, y no lo admiro, pues haviéndose nudridas con su mística doctrina, desechan todo lo que no es Dios, ofreciéndose en los braços de su divino esposo, y tomando de él sus dulces abraços, aunque mugeres tiernas y flacas, se hazen animosas y de valor tan fuerte que sobrepujan a la constancia varonil, siendo todas como la muger fuerte, poniendo en execución la más alta y más sabia filosofía, que jamás hombres imaginaron, llegar con las obras donde, en razón de perfeta vida y heroyca virtud, apenas llegaron con la imaginación sus ingenios.[10]

2. LA HISTÒRIA DE LES COMUNITATS. LA MEMÒRIA COL·LECTIVA

En els darrers anys s'han publicat notables contribucions relatives a les històries conventuals femenines (Evangelisti 1992, 2007; Riccoboni 2000; Lowe 2003). En el Carmel descalç femení són ben conegudes les cròniques fundacionals d'Ana de Jesús i Ana de San Bartolomé, encarregades de dur la reforma teresiana a França i als Països Baixos hispànics, o la *Historia de la fundación de los descalzos y descalzas carmelitas*,[11] de María de San José, rèplica a la versió oficial que es donava des de les autoritats que regien el Carmel Descalç en aquell moment (Morujão 2004). Més enllà d'aquestes figures, existeix un esplet de cròniques i cronistes arreu de la congregació espanyola encara per estudiar.

Les cròniques monàstiques solien ser utilitzades per a l'elaboració de les històries generals de l'orde, en forma de còpies o trasllats tramesos a l'arxiu general de l'orde, a Madrid (Simeón de la Sagrada Familia 1976; Álvarez 1991). Altres vegades els documents restaren en mans dels historiadors generals i no sempre es van conservar. En el segle xx el monumental projecte de redacció i publicació de la història del Carmel descalç que va dur a terme Silverio de Santa Teresa va reunir a Burgos una gran quantitat de materials històrics originals, tramesos pels convents femenins.

El Carmel descalç va tenir, des dels orígens, una gran preocupació a fixar per escrit la història oficial de l'orde. Aquesta magna obra va ser la *Reforma de los Descalzos de Nuestra Señora del Carmen de la Primitiva Observancia*, publicada en set volums, entre 1644-1739, pels historiadors Francisco de Santa María, José de Santa Teresa,

10. AMCDB, Ms. *Luz de verdad e histórica relación de lo sucedido en el conbento de la Puríssima Concepción de carmelitas descalças de Barcelona en los años de 1691 hasta 1719. Jesús, Maria, Joseph.*

11. Biblioteca Nacional de España (BNE), Ms. 2176.

Manuel de San Jerónimo i Anastasio de Santa Teresa, a partir dels materials que els havien fet arribar els convents; altres històries foren encarregades a Jerónimo de San José (Ezquerra), autor d'una *Historia del Carmen Descalzo* (1637); i a l'esmentat José de Jesús María Quiroga, amb la ja al·ludida *Historia general de la Reforma del Carmen*, en tres volums, que no van arribar a imprimir-se. La relació entre les autoritats de l'orde i els historiadors encarregats de redactar-ne la història no va estar exempta, però, de polèmiques ja des dels primers moments; i és que, en més d'una ocasió, es va arribar a desautoritzar l'obra ja publicada del cronista oficial, com va passar amb Francisco de Santa María o amb Jerónimo de San José (el darrer va publicar la seva obra sense haver obtingut l'aprovació prèvia o censura de l'orde).

Els Llibres de la fundació, anomenats també Llibres majors, *Libros verdes* o *Libros Becerro*, contenien la memòria viva, i en permanent construcció, de cada comunitat. Constituïen el recordatori dels primers temps de les fundacions, marcats per les privacions i la pobresa, i servien de punt de referència per a l'observança, per tal com havien de contribuir a formar la consciència de la comunitat i a conformar-ne la identitat i tradició. Alhora, projectaven cap a l'exterior els exemples de virtut de les religioses; una promoció que permetia atreure devots, donacions i noves candidates a l'estat religiós. Un magnífic testimoni imprès és el constituït per la crònica fundacional del monestir portuguès de la Quietación; es tracta d'un text redactat per la clarissa Catalina del Espíritu Santo i adreçat a una altra monja, Margarita de la Cruz (Catalina del Espíritu Santo 1627).

D'altra banda, la història conventual pot esdevenir una exhibició del patronatge, el reconeixement públic de la pietat i generositat d'aquells nobles o patricis que van cedir part del seu patrimoni per al patrocini del convent i per a garantir noves donacions en endavant (Atienza 2008: 213 i s.). I és que cal no oblidar que una fundació conventual, amb tota la càrrega d'honor, prestigi i notorietat que podia comportar als seus promotors, constituïa un element meritori en una cursa social ascendent (Atienza 2008: 226). Un cas paradigmàtic de com es podia publicitar el patrocini d'una fundació i donar-li relleu social el constitueix la impressió d'una relació en vers sobre la cerimonial arribada de la nova comunitat al convent de l'Encarnación a Múrcia (Salvany 1751).

Josefina Muriel identifica la crònica conventual com una de les formes d'escriptura eminentment femenines que es van desenvolupar a la Nova Espanya (Muriel 2000: 44-47), però ho són igualment a Europa, encara que no han rebut fins ara prou atenció per part dels investigadors; això és així especialment a causa de les limitacions d'accés i consulta dels arxius de religioses, per bé que ja han aparegut alguns estudis (Manero 1993; 1994; Ahumada 2011; Gras 2013b; 2015; 2018a; 2018b; Zaragoza 2013;

2015; 2016). Com a font històrica, les cròniques proporcionen elements d'estudi per a la història de la música, de l'art, de la vida quotidiana, de les xarxes familiars, de la història cultural i local, etc.

Les cronistes se succeïen en el càrrec per voluntat de la priora, encara que de vegades era ella mateixa o la secretària qui exercien l'ofici de cronista sense que existís formalment aquest càrrec. En general, les cròniques són iniciades per les fundadores dels convents i després són continuades per les seves successores. Encara que s'ha tendit a considerar que el model seguit per les cronistes femenines provenia de l'establert pels seus equivalents masculins, de fet, encara no s'ha realitzat cap estudi comparatiu sobre això. Algunes cròniques conventuals s'han publicat fragmentàriament per l'interès de les informacions que contenen sobre determinats episodis històrics; especialment en el cas de comunitats masculines, els fons documentals de les quals passaren a arxius i biblioteques de l'Estat arran de la Desamortització, mentre que les cròniques femenines poques vegades han traspassat l'àmbit de la clausura.

Altres tipologies documentals de caràcter històric redactats per religioses, per bé que relatius a episodis temporals puntuals, són l'itinerari fundacional i la crònica catastròfica. L'itinerari fundacional és una narració, no excessivament llarga, que relata el periple realitzat pel petit grup de religioses fundadores procedents del convent matriu, i on es traça un colorit fresc de les comitives de nobles i parents d'acompanyament, les etapes d'aquest viatge, les visites a altres convents o santuaris durant el camí, i les ambaixades i recepcions de les diferents corporacions locals de la ciutat on es realitza la nova fundació (Baranda 2009). Aporten una mirada femenina de l'experiència del camí, escrita per dones que portaven anys dins la clausura, com el trasllat de les dominiques del convent dels Àngels de Barcelona al convent de Vic (Collell 1955).[12] L'historiador carmelità G. Beltran va incloure aquestes relacions de viatge, extractades dels *Anales* de l'historiador Joan de Sant Josep, Blanc Mur, que, al seu torn, va obtenir-les dels Llibres majors dels convents respectius.

Anomenem cròniques catastròfiques les relacions redactades per les religioses després de moments bèl·lics (Woodford 2008) i de destrucció (Muriel 2004) i que, en el cas de Catalunya, trobem ja en diversos episodis viscuts durant la Guerra dels Segadors (1640-1652), la Guerra de Successió (1705-1714), la invasió francesa (1808-1814), o la Guerra Civil (1936-1939), ja en època contemporània (Gras 2015).

12. Els viatges fundacionals, amb altres esdeveniments interns, van ser també motiu de versificació per a algunes comunitats, amb voluntat de testimoniatge, com ho demostren els versos d'una «Historia de la fundación del convento de Alicante titulado de los Triunfos del Santísimo Sacramento», del convent de caputxines alacantí (Cortés & Paternina 2015).

Especial coherència en el context general de la congregació espanyola de l'orde tenen els informes referits a la Guerra de la Independència (1808-1814), ja que va afectar pràcticament tots els convents peninsulars. Quan els frares i les monges exclaustrats van poder tornar als seus convents, va sorgir la necessitat de recuperar la memòria històrica d'aquests fets, després d'un període de paralització de les cròniques de l'orde. Per tal de reprendre el fil historiogràfic, el religiós aragonès Manuel de Santo Tomás, Traggia (1751-1817) va ser designat historiador oficial. El 14 d'abril de 1815 el Capítol General de Pastrana va enviar una circular als diferents provincials, en què s'ordenava que els convents de les respectives províncies formessin una relació dels fets esdevinguts en els anys de l'ocupació francesa, i la remetessin al general i l'historiador de l'orde novament designat (Pacho 1979).

Algunes d'aquestes relacions formaven part de la crònica de cada convent, mentre que en altres casos prenien la forma d'un relat independent, remès als superiors, a manera de balanç dels danys materials causats per la guerra i de l'actuació dels membres de les comunitats. Aquestes cròniques catastròfiques han estat recentment posades en valor i algunes editades (Sanz Hermida 2009). Constitueixen, sens dubte, un dels millors repertoris documentals per analitzar els efectes d'aquest conflicte en l'àmbit de tot un orde, especialment en el cas de les religioses, ja que en l'àmbit estatal es conserven més d'una trentena d'aquests relats, que caldria recopilar i estudiar en conjunt.

A Catalunya es conserven les relacions dels fets esdevinguts durant la Guerra del Francès: la del convent de Mataró, escrita per Maria Raimunda de Sant Josep, Bertran Codina (1753-1837); i les corresponents als convents de Lleida i de Tarragona, que no estan signades. Al convent de Vic trobem una referència indirecta als successos de l'ocupació francesa en les semblances biogràfiques de les religioses mortes entre els anys 1809 i 1811, moltes de les quals van ser editades per Gabriel Beltran Larroya (1988).

3. ARXIUS I ARXIVERES CONVENTUALS

Usualment, les religioses que redactaven les cròniques procedien d'un medi cultural superior, fet que es pot reconèixer tant per la fluïdesa de la cal·ligrafia com per la riquesa de l'expressió. Malgrat això, en el Carmel també es donen diversos casos de religioses illetrades i d'origen humil, que es formaren en el període del noviciat, durant el qual les que no sabien llegir aprenien a fer-ho per a poder ser monges de cor.

A fi de desvelar la identitat de l'anònima amanuense caldria comparar la lletra amb les signatures de les actes de professió o altres testimonis escrits autògrafs, posant-les en

relació amb les obres presents a la biblioteca conventual i en les notes d'ús dels llibres per part de les religioses. Llegint entre línies els textos dels elogis de difuntes podria realitzar-se també una recerca sobre les lectures de les redactores, recollint les citacions bíbliques o dels autors espirituals que se citen. Aquesta recerca permetrà posar nom i cognoms a les autores innominades que se succeeixen en la redacció d'elogis i les històries conventuals, que ara només podíem considerar obres corals, i que podrem afegir en el futur a la nòmina del *Diccionari d'autors carmelites* (Gras 2013b).

Per mitjà dels llibres de professions, és constatable un clar predomini de les filles dels servidors de l'administració reial, doctors en dret i en medicina, notaris, alguns membres de la petita noblesa i, molt més ocasionalment, de l'alta noblesa. Les noves fundacions anhelaven i competien per captar membres de noblesa, fet que atreia noves vocacions a un cenobi socialment prestigiat. Un exemple paradigmàtic d'aquesta exhibició propagandística de la noblesa que ingressa al Carmel descalç és l'obra, bellament il·lustrada, de Francisco de la Cruz, *Cinco palabras del apóstol San Pablo* (1680). En aquesta obra s'extracten vides de dames principals que ingressaren a l'orde, a manera d'exemple, i s'enalteix l'abandonament del luxe per la pobresa, del llinatge d'origen per la comunitat d'elecció, de la vida terrenal per aconseguir la consecució de la vida espiritual, etc.

El Carmel descalç, orde de nova creació, va incorporar un nou marc arxivístic, en sintonia amb les disposicions emanades del Concili de Trento (1545-1563), les quals van suposar una normativització i regularització dels registres escripturaris en els diversos àmbits eclesials. Sota el pontificat de Sixt V, un breu papal de 20 de juny de 1588 establí l'inventari documental de béns i escriptures a les comunitats monàstiques. Més tard, l'any 1616, s'assentaren les bases del reglament de l'Arxiu i Biblioteca Vaticana. I, ja en el segle xviii, la Constitució apostòlica *Maxima Vigilantia*, de 14 de juny de 1727, prescrivia l'obligatorietat que les cases de religiosos tinguessin un arxiu regit per un arxiver que s'ocupés de la gestió documental, elaborant inventaris i catàlegs, i establia que l'arxiu conventual seria en endavant objecte de la visita pastoral (Simeón de la Sagrada Familia 1966).

En 1731 i 1737 els definitoris generals de l'orde feren arribar circulars reiterades als convents perquè enviessin la documentació sobre les noves fundacions, i l'any 1745 manaren que es trametessin dades a l'Arxiu general de Madrid per a la història de la província.[13] Sembla que aquestes crides resultaren infructuoses. A mitjan segle xviii, l'estat de l'Arxiu generalici no passava per un bon moment. Les constitucions de 1736 només esmenten un dipòsit de papers. I no es diu res sobre la seva organització, o

13. ACCDB, Plúteos 12/O; 12/Y, i 66/j.

sobre l'existència d'un inventari o índex dels seus documents. Aquesta situació fou denunciada per fra Andrés de la Encarnación, Fresno Machacón (1716 -1795), aleshores un jove erudit carmelita descalç, que havia estat cridat a Madrid l'any 1754 per preparar una edició correcta i completa de les obres de sant Joan de la Creu. En una *Representación* sobre l'arxiu elevada als superiors generals d'Espanya assenyalava els defectes que hi va detectar, n'indicava els remeis i s'oferia ell mateix en persona per posar cada cosa al seu lloc (Gras 2018).

Realment disposem de poques referències a la figura de l'arxivera conventual, dipositària i garant de la documentació de la comunitat. Per a Catalunya comptem amb les dades proporcionades per Pere Serra i Postius, que recull com Regina de Jesús Maria l'informà de l'existència de la biografia de Pere Gil sobre Estefania de Rocabertí (Serra Postius 1726: 406), que, posteriorment, durant anys es va donar per perduda. L'historiador refereix també alguns dels fons documentals conservats a l'arxiu de les descalces de Barcelona i l'eficiència amb què va ser atès per les religioses responsables de l'arxiu (Serra Postius 1726: 289):

> Muchos de sus papeles, y el libro manuescrito, que llaman de los elogios, que en dicho Archivo está recóndido, liberalmente me ha franqueado la madre Regina de Jesús María, de la noble familia de Olzina, la qual ha sido Maestra de Novicias, Supriora y Priora de dicho Convento y vive escriviéndose esto.

Regina de Jesús Maria (1644-1744) era filla de Bernat d'Olzina i Vilallonga, del Consell de la sa majestat del Principat de Catalunya, i de la seva esposa Maria Àngela de Vilanova. En la seva necrologia es declara que

> gustaban mucho de tratarla el duque de Aveiro y de Baños, que, sin conocerle, mas que de ver una carta suya le cobró tal afición quiso tener correspondencia con ella, escriviéndole cada correo con mucha demostraciones de cariño y venevolencia, y [h]asiendo muchas limosnas en beneficio del convento por su respeto, que entre otras fueron costear un calis muy vueno para la sagristía y una corona de plata para nuestra santísima María del Carmen y otra para el Niño que lleba en los brasos.[14]

Serra i Postius (1726: 289-290) també va poder accedir a l'arxiu de les descalces de Reus:

> Con licencia de su prelada, me favoreció con muchas de sus noticias la Madre Agustina de San Joseph, natural de Tarragona, siendo una de las ancianas, y de las más noticiosas de las cosas de su Convento; cuyas noticias, en un grande cuaderno escrito de su mano, remitió para

14. AMCDB, *Libro en que se escrivent los elogios*…, p. 129-130.

> que le reconociesse, al Historiador de su Religión, el P. Fray Juan de San Joseph, de el qual se haze mención en la letra I, núm. , quién después de averlo visto me lo entregó en el año 1711.

Els altres dos cenobis que van obrir les portes dels seus arxius a l'historiador per mediació de les seves abadesses van ser el de Sant Pere de les Puelles i el de Santa Margarida la Reial (Serra Postius 1726: 288-289).

Ara bé, els arxius conventuals femenins no van ser sempre exemplars. En la visita que va realitzar el provincial d'Aragó-València al convent de San Alberto de Calataiud, va constatar certa descurança documental:

> Con motivo de haver registrado los cabreos, colectas, libros de profesiones y otros libros de este nuestro convento de religiosas carmelitas descalzas de Calatayud, y haver echado de menos muchas cosas substanciales, mucha confusión en sus bienes, y quasi ningún orden en el modo de disponerlos, y, sobre todo, por haver hallado una suma omisión en lo perteneciente a la fundación de dicho convento, pues ni una sola palabra hallé en libro alguno que tratase de la fundación, ni de la casa, ni de la yglesia y huerta de ella, ni de las licencias con que se hizo, ni de los derechos o escrituras que tienen pertenecientes al dicho sitio, casa, etc.[15]

Fruit d'aquest examen, va deixar a la comunitat unes indicacions per a regir l'arxiu en el futur, especialment en tot allò referent a l'economia del cenobi.[16]

4. CONCLUSIONS

La narrativa biogràfica i la crònica fundacional són dos gèneres historiogràfics presents en el Carmel descalç des de la seva fundació, inspirats pel model teresià d'escriptura femenina, i recolzats en la normativa arxivística interna. La gran expansió de l'orde arreu dels dominis hispànics, i la continuïtat de les comunitats des del segle xvi fins a l'actualitat proporcionen un ampli marc territorial, cronològic i d'abundància documental sense parangó pel que fa a escrits femenins d'època moderna. Comencem a conèixer prou bé els escrits biogràfics i cronístics de les primeres i emblemàtiques fundadores carmelites descalces, però cal que en tinguem una visió de conjunt. La seva petja va ser seguida fins als més petits i remots convents, per les seves germanes d'hàbit, que, si bé no sempre van ser conscients d'escriure una història en lletres majúscules,

15. Arxiu dels carmelites descalços d'Aragó-València, Convent de San Alberto de Calataiud, Ms. *Archivo general, cabreo pequeño resumen i compendio de las escrituras, papeles y otros instrumentos que se conservan en el comvento de S. Alberto de carmelitas descalzas de la Ciudad de Calataiud*.

16. Arxiu dels carmelites descalços d'Aragó-València, Convent de San Alberto de Calataiud, Ms. *Quaderno manual que representa brevemente unes advertancias para governar el Archivo y los libros de las qüentas del convento*.

com es vantaven de fer els historiadors masculins, sí que ens llegaren la memòria de les seves vides i fets. En definitiva: una mirada en femení, des de la clausura, d'aquells *tiempos recios* que els va tocar viure.

Per tot el que hem exposat anteriorment, creiem que resulta imprescindible la realització d'un inventari exhaustiu dels llibres d'elogis i les cròniques conventuals conservades en les comunitats d'origen, aquelles altres que han passat a arxius provincials de l'orde, així com les que foren trameses a l'Archivo Silveriano, o les que, procedents de l'antic arxiu general de l'orde a Madrid, passaren a la Biblioteca Nacional de Madrid; aquesta recopilació ha de permetre conèixer el conjunt de materials que fan relació a cada convent, i avaluar amb precisió la riquesa d'aquest patrimoni. Un segon pas seria realitzar una catalogació o un índex de les necrologies existents de les religioses, convent a convent, tasca que permetrà quantificar el volum total de biografies femenines que es van escriure i les que s'han pogut conservar, des de la fundació del Carmel descalç fins al punt cronològic que es vulgui considerar, per exemple 1900. L'examen de les biografies aportarà dades substancials sobre l'escriptura entre les religioses i infinitat de detalls d'interès per a la història, que, sens dubte, han de renovar i enriquir la percepció de la dona en els segles moderns.

Malgrat que cròniques conventuals femenines i biografies de religioses foren utilitzades per part dels historiadors de l'orde o per biògrafs masculins, caldria contrastar la lectura i la utilització que van fer aquests dels materials originals. Al mateix temps, ens consta que altres cròniques resten encara per exhumar, per no haver format part potser dels llibres majors, o per cenyir-se a un període molt curt i concret, que no interessava per a una història general.

Finalment, la identificació de les autores d'aquestes històries i biografies per mandat, on desapareix l'individu a favor de la comunitat, esdevé un objectiu que cal tractar d'assolir, per tal de conèixer millor l'origen, la formació i l'obra de les nostres historiadores ignorades.

Mercè Gras Casanovas
Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears
mmercegras@gmail.com
ORCID 0000-0002-1073-3238

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Ahumada, L. d' (2011) «Biografías femeninas. Historias de vida dentro de las comunidades religiosas (s. xvii)», *Itinerantes. Revista de Historia y Religión*, p. 41-55.

Alabrús, R. M. & R. García Cárcel (2015) *Teresa de Jesús. La construcción de la santidad femenina*, Madrid, Cátedra.

Alabrús, Rosa M. (2015) «La espiritualidad de Hipólita de Rocabertí y la construcción de su imagen en el siglo xvii», *Hispania Sacra*, 67, p. 1-44.

Álvarez, T. (1991) «Restos del naufragio del Archivo general OCD de Madrid», *Monte Carmelo*, 99, p. 59-84.

— , dir. (2005) *Diccionario de Santa Teresa* (3a ed.), Burgos, Fonte.

Arenal, E. & S. Schlau (2010 [1989]) *Untold Sisters. Hispanic Nuns in Their Own Works*, Albuquerque, University of New Mexico.

Atienza, Á. (2008) *Tiempo de conventos. Una historia social de las fundaciones en la España moderna*, Marcial Pons Historia, Universidad de la Rioja.

— (2012) «Las crónicas de las órdenes religiosas en la España moderna. Construcciones culturales y militantes de época barroca», dins A. Atienza (ed.), *Iglesia memorable. Crónicas, Historias, escritos… a mayor gloria. Siglos xvi-xviii*, Madrid, Sílex, p. 25-50.

Baranda Leturio, N. (2009) «La memoria de la fundación entre las capuchinas españolas (siglo xvii)», dins G. Zarri & N. Baranda (ed.), *Costruzione e conservazione della memoria nelle comunità femminili. Spagna e Italia, secc. xv-xvii*, Florència, Università degli Studi di Firenze, p. 169-185.

Beltran Larroya, G. (1990) *Religiosas carmelitas descalzas de Cataluña y Baleares. Documentación histórica (1588-1988),* Roma, Teresianum.

Boer, A. (1735) *Jardín místico plantado en el nuevo Real Monasterio de Santa Isabel de la Ciudad de Barcelona de religiosas de la tercera Orden de penitencia de el grande N.P.S. Francisco…,* Barcelona, Jaime Suriá.

Bover, J. M. (1868) *Biblioteca de escritores baleares*, Palma, P. J. Gelabert.

Busquets Matoses, J. (1684) *Las cinco piedras de David: delineadas en cinco portentosas vidas del Venerable P. F. Joseph de Rocabertí* […]*, de la V.M. sor Estefanía de Rocabertí* […]*, de la V.M. sor Jerónima de Rocabertí, de la V.M. sor Emerenciana de Rocabertí i de la V.M. sor Hipólita de Rocabertí* […]*, y veinte y tres exemplares vidas que dexó escritas* […] *la V.M. Hipólita*…,València, Jaime de Bordázar.

Caffiero, M. (2009) «Le scritture della memoria femminile a Roma in età moderna: la produzione monastica», dins G. Ciappelli (ed.), *Memoria, famiglia, identità tra Italia e Europa nell'età moderna*, Bolonya, Il Mulino, p. 235-268.

Callado Estela, E. (2016) *El paraíso que no fue. El convento de Nuestra Señora de Belén de Valencia*, València, PUV.

Caralps, M. (1747) *Vida de la sierva de Dios sóror María Alberta de Santo Domingo, carmelita descalça en el convento de Jesús, María, Joseph y Teresa de la ciudad de Vich, oriunda de la villa de Puigcerdá, condado de Cerdaña, en el principado de Cataluña*, Vic, Pedro Morera.

Catalina del Espíritu Santo (1627) *Relación de cómo se ha fundado en Alcántara de Portugal junto a Lisboa, el muy devoto monasterio de N.S. de la Quietación, por la cathólica magestad del Rey N.S. D. Phelippe II, de gloriosa memoria para las monjas peregrinas de S. Clara de la primera regla, venidas de la provincia de Alemania Baxa, después de los hereges las aver perseguido, y desterrado de tierras en tierras por quatro vezes, compuesta por la M. Sor Cathalina del Spíritu Sancto* […] *dirigida a la serenissima infanta sor Margarita de la Cruz, monja en el monasterio de las descalças, en Madrid*, Lisboa, Pedro Craesbeek.

Collell, A. (1955) *Un capítol d'història vigatana. Fundació del convent de les monges dominiques de Santa Clara*, Vic, Sala.

Cortés, M. & M. J. Paternina (2015) «Viajeras para una fundación. El archivo de las clarisas capuchinas de Alicante», dins I. Fernández Arrillaga (coord.), *Mujeres que vivieron el Alicante de la modernidad,* Alacant, Diputació Provincial d'Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, p. 93-104.

Donahue, D. (2018) «Relatos fundacionales», dins N. Baranda & A. J. Cruz (coord.), *Las escritoras españolas de la Edad Moderna: historia y guía para la investigación*, Madrid, UNED, p. 469-492.

Evangelisti, S. (1992) «Memoria di antiche madri. I generi della storiografia monastica femminile in Italia (secc. xv-xviii)», dins C. Segura (ed.), *La voz del silencio, I: Fuentes directas para la historia de las mujeres (siglos viii al xviii)*, Madrid, Colección Laya, p. 221-249.

— (2007) *Nuns. A History of Convent Life, 1450-1700*, Oxford University Press.

Fernández Gracia, R. (2004) *Estampa, Contrarreforma y Carmelo teresiano. La colección de grabados de las carmelitas descalzas de Pamplona y Leonor de la Misericordia (Ayanz y de Beaumonte)*, Pamplona, Sedena.

Giordano, S. (1991) *Domenico di Gesù Maria, Ruzola (1559-1630). Un carmelitano scalzo tra politica e riforma nella chiesa posttridentina*, Roma, Institutum Historicum Theresianum.

Gras Casanovas, M. (2013a) «Familia y clausura. El monasterio de Nuestra Señora de los Ángeles y Pie de la Cruz de Barcelona (1485-1750)», dins R. M. Alabrús (ed.), *La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos*, Sant Cugat, Arpegio, p. 117-132.

— (2013b) *Diccionari d'autors carmelites descalços de la província de Sant Josep*, Manuscrits Catalans d'Edat Moderna (MCEM). [En línia: <https://mcem.iec.cat/entrada.asp?epigraf_m=8>, consulta: 1 de setembre de 2018.]
— (2015) «El Carmel descalç en guerra. La província de Sant Josep de Catalunya en la guerra de Successió», dins C. Boada & I. Brugués (ed.), *L'Església a Catalunya durant la guerra de Successió*, Barcelona, PAM, p. 141-161.
— (2016) «La recepción de Teresa de Jesús en la Corona de Aragón», dins E. Callado (ed.), *Viviendo sin vivir en mí. Estudios en torno a Teresa de Jesús en el V centenario de su nacimiento*, Madrid, Sílex, p. 215-258.
— (2018a) «"Un archivo es un tesoro": Un text del segle xviii sobre la importància dels arxius i de la feina dels arxivers», *Castell Interior*. [En línia: <https://castellinterior.com/2018/06/09/un-archivo-es-un-tesoro-un-text-del-segle-xviii-sobre-la-importancia-dels-arxius-i-de-la-feina-dels-arxivers> [consulta: 1 de setembre de 2018].
— (2018b) «Del text de Teresa a la seva imatge. A propòsit d'una desconeguda vida gràfica de la beata Teresa de Jesús. L'*Effigies* de Jean Leclerc (c. 1614)», *eHumanista*/IVITRA, 14, p. 201-222.
Juana María de Guadalupe (1830) *Carta edificante de la M. R. Priora de Carmelitas Descalzas de Méjico Juana María de Guadalupe, acerca de la muerte de la Madre María Dolores de S. Juan de la Cruz*, Madrid, Eusebio Aguado.
Leonor de la Misericordia (1995) *Relación de la vida de la venerable Catalina de Cristo*, ed. crítica de Pedro Rodríguez i Ildefonso Adeva, Burgos, Monte Carmelo.
Lowe, K. J. P. (2003) *Nun's Chronicles and Convent Culture in Renaissance and Counter-Reformation Italy*, Cambridge, Cambridge University Press.
Manero Sorolla, M. P. (1993) «Ana de Jesús, cronista de la fundación del primer Carmen Descalzo de París», *Bulletin Hispanique*, 95/2, p. 647-672.
— (1994) «Ana de Jesús. Cronista de la fundación del Carmen de Granada», dins J. Villegas (coord.), *Actas de XI Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, vol. ii (La mujer y su representación en las literaturas hispánicas), Los Ángeles, University of California, p. 42-57.
— (2000) «Ana de Jesús y las biografías de Carmen Descalzo», dins F. Arroyo & C. Alvar (coord.), *Actas del XIII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas, de 1998*, vol. iv, Madrid, Castalia, p. 145-153.
Marcos Sánchez, M. M. (2018) «Crónicas, biografías, hagiografías», dins N. Baranda & A. J. Cruz (coord.), *Las escritoras españolas de la Edad Moderna: historia y guía para la investigación*, Madrid, UNED, p. 133-150.
Moriones, I., *El Carmelo descalzo y sus problemas de memoria histórica*, Vitòria, El Carmen, 1997.

Morujão, I. (2004) «María de San José (Salazar) OCD, fundadora del primer Carmelo Descalzo femenino en Portugal», *Revista de espiritualidad*, 63, p. 177-211.
Muriel, J. (2000) *Cultura femenina novohispana*, Mèxic, UNAM, p. 44-47.
— (2004) «Testimonios de desastres ocurridos en conventos de monjas (convento de santa Clara)», *Estudios de historia novohispana*, 30, p. 119-144.
Ostolaza Elizondo, M. I. (2011) «La cadena de transmisión textual. El modelo de inspiración palafoxiana. Luz de vivos y escarmiento en los muertos», *Lemir*, 15, p. 285-304.
Pacho, A. (1979) *El P. Manuel de S. Tomás (Traggia) 1751-1817, último historiador oficial del Carmelo teresiano en España*, Roma, Institutum Historicum Teresianum.
Peña, M. (1999) «Manipulación masculina del discurso femenino en biografías de monjas. Ejemplos de "Parnaso occidental" de Sigüenza y Góngora», dins M. Bosse, B. Potthast & A. Stoll (ed.), *La creatividad femenina en el mundo barroco hispánico*, vol. II, Kassel, Reichenberger, p. 597-609.
Ramos Medina, M. (2002) «Los cronistas de monjas: la traducción masculina de una experiencia ajena», dins R. Chang-Rodríguez (ed.), *Historia de la literatura mexicana desde sus orígenes hasta nuestros días*, vol. II, «La cultura letrada en la Nueva España del siglo XVII», Mèxic, UNAM / Siglo XXI, p. 414-428.
Riccoboni, B. (2000) *Life and death in a Venetian convent. The chronicale and necrology of Corpus Domini, 1395-1436*, Chicago, University of Chicago Press.
Salvany y Labaña, J. A. (1751) *Métrica individual expresión que en cadencia heroica canta (aunque con balbucientes trinos) D. Juan Antonio Salvany y Labaña, con puntual noticia de los festivos aplausos, obsequiosos cultos y reverentes afectos que manifestó la M.N. y M.L. ciudad de Murcia, en los días 23, 24 y 25 del mes de marzo, desde el arribo hasta el establecimiento de las M. RR. MM. carmelitas descalzas, fundadoras del nuevo convento de la Encarnación…*, Múrcia, Nicolás Joseph Villagordo Alcaraz.
Sanz Hermida, J. (2009) *Monjas en guerra, 1808-1814. Testimonios de mujer desde el Claustro*, Madrid, Castalia, 2009.
Serra Postius, P. (1726) *Prodigios y finezas de los Santos Ángeles hechas en el Principado de Catalunya…*, Barcelona, Jayme Suriá.
Serrano y Sanz, M. (1903-1905) *Apuntes para una biblioteca de escritoras españolas, desde el año 1401 al 1833*, Madrid, Biblioteca Nacional, 2 vol.
Sigüenza y Góngora, C. (1684) *Paraýso occidental, plantado y cultivado por la liberal benéfica mano de los muy católicos y poderosos reyes de España, nuestros señores en su magnífico Real Convento de Jesús María de México*, Mèxic, Viuda de Bernardo Calderón.

Silverio de Santa Teresa (1940) *Historia del Carmen Descalzo en España, Portugal y América*, vol. ix, Burgos, Monte Carmelo.

Simeón de la Sagrada Familia (1966) *Enchiridion Archivorum Ecclesiasticorum. Documenta potiora Sanctae Sedis de Archivis Ecclesiasticis a Concilio Tridentino usque ad nostros dies*, Ciutat del Vaticà, Pontificia Commissione per gli Archivi Ecclesiastici d'Italia.

— (1976) *Inventario del Archivo General de los carmelitas descalzos de España*, PP. Carmelitani Scalzi, Roma, Archivo Vaticano.

Unzueta, A. (2009) «Historiografía general de la Congregación española», dins D. Zuazua (ed.), *Historiografía del Carmelo teresiano*, Roma, Institutum Historicum Teresianum, p. 93-108.

Urquiza, J. (1998) «Introducción a los escritos histórico-biográficos», dins *Ana de San Bartolomé. Obras Completas*, Madrid, BAC.

Winston-Allen, A. (2004) *Convent Chronicles. Women writing about women and Reform in the Late Middle Ages*, Pennsylvania, Pennsylvania UP / University Park,

Woodford, C. (2008), «Writing the Thirty Year's War: convent Histories by Maria Anna Junius and Elisabeth Herold», dins C. Wyhe (ed.), *Female Monasticism in Early Modern Europe. An Interdisciplinary View*, Burlington, VT, Ashgate Publishing, p. 245-260.

Zaragoza Gómez, V. (2013) «Perpetuació del passat al convent de Santa Clara de Perpinyà a través del seu llibre de memòries (1549-1842)», dins O. Jané, E. Miralles & I. Fernàndez (ed.), *Memòria Personal. Una altra manera de llegir la història*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 35-48.

— (2016a) «Censura y edición póstuma de la obra de Hipólita de Rocabertí: a propósito de unos poemas manipulados», *SCRIPTA. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 8, p. 194-223.

— (2016b) «"Y pasamos por sangre y fuego…" La obra cronística de Sor María Teresa de Jesús de Agramunt en el contexto de la Guerra de Sucesión (Vila-real, 1706)», dins H. Gallego Franco & M. C. García Herrero (ed.), *Autoridad, poder e influencia: Mujeres que hacen Historia*, vol. ii, Barcelona, Icaria, p. 845-863.

Zarri, G., ed. (1996) *Donna, disciplina, creanza cristiana dal xv al xvii secolo*: *Studi e testi a stampa*, Edizioni di Storia e letteratura, Roma.